

Az üldöztetés hozadéka

Időm Gombrowiczsal című könyvemben hosszan méléztam azon, hogy hová asszimilálódhat egy asszimilálódott zsidó. Kedvelem az efféle kérdéseket, mert formájuk humoros, tartalmuk pedig tragikus, és így korszerű művészi és esszéisztikus feldolgozásra egyaránt alkalmasak. Ehhez azonban túl kell élni őket, mégpedig lehetőleg derűsen. A derű táplálkozhat az ellentmondások élvezetéből. Nagy öröm, ha átlátunk ezek természetén és azokon a lelki erőforrásokon – butaság, szemforgató önzőség, alacsonyabbrendűségi érzés stb. –, amelyek táplálják őket.

EÖRSI ISTVÁN

Magát a kérdést az első szabadon választott magyar kormány közéletének erkölcsi és szellemi kipárolgása váltotta ki belőlem. Abban az időben – 1990 és 1994 között – a „liberálibolsevik” megjelölés volt a legkedveltebb politikai gyalázkodás. Minthogy a „liberális” szó olyan világgépre utal, mely maximálisan csökkentené az állam gazdasági, ideológiai és adminisztratív szerepvállalását, a „bolsevik” pedig az emberek együttélésének olyan formáját tekintí eszményinek, melyben az állam ellenőrző és irányító szerepe mindenre, még a magánéletre is maximálisan kiterjed, a szóban forgó kifejezés józan ésszel nem értelmezhető. Mégis lennie kell egy olyan legkisebb közös többszörösnek, mely értelmet ad neki. Ez a legkisebb közös nevező a jelzett okból nem lehet politikai vagy ideológiai természetű. Maga a gyalázkodás azonban politikai büzt áraszt. Olyan ellentmondás ez, amelybe élvezet belemélyülni.

1941 és 1944 között – tehát tízéves koromtól tizenhárom éves koromig – a Berzsenyi Dániel Gimnázium ötödik, hatodik és hetedik C osztályába jártam. A C osztályokba gyűjtötték össze felsőbb utasításra az A és B osztályok zsidó származású tanulóit. Szűcs tanár úr, aki a testnevelést oktatta nálunk, olykor parancsba adta, hogy függeszkedjünk fel a bordásfalra, háttal a rudaknak. Ő elvonult előtűnk, és minden harmadik-negyedik gyereknek adott egy rettenetes frászt, miközben ezt üvöltözte: „Menj el Amerikába, a bolsevisták hazájába!” Ez a tanács megzavarta világképemet, mert addig úgy tudtam, hogy a bolsevisták nem Amerikában, hanem Oroszországban élnek. Aztán értesültem arról, igaz, nem Szűcs tanár úr útján, hogy a kommunizmus is meg a kapitalizmus is zsidó találmány.

Amikor az első szabadon választott magyar kormány parlamentjében, televíziójában, számos sajtótermékében és rádióadásában felzengett a „liberálibolsevizmust” gyalázók kórusa, és rögvest utána a „Feszíts meg!”, feltűndöklöttem lelki szemeim előtt Szűcs tanár úr feddhetetlen alakja, és mi, diákok, amint lógunk a színen, pontosabban a bordásfalon, és rögvest megoldottam az ellentmondást, megtaláltam a keresett legkisebb közös nevezőt. Ki is mondom, bár ebben az összefüggésben a kikíváncsolt szó évtizedeken át kevésbé tűrte a nyomdafestéket, mint azok a szavak, melyeket az angolok szemérmesen négybetűsnek neveznek. A „liberálibolsevik” azt jelenti köznapi nyelven, hogy „zsidózsídó”. Minthogy azonban 1944 második felében vagy 600 ezer zsidó származású magyar állampolgárt gázostítottak el vagy iktattak ki más módon az életről, a zsidózsír nyilvánosság előtt csak a legösszintébb antiszemita vállalkoztak. A kevésbé őszinték hallgatóság megegyezéssel nem azt mondták az első szabadon választott magyar kormány uralma idején, hogy te rohad zsidózsídó, hanem úgy fejezték ki magukat, hogy te mocskos liberálibolsevik. En azonban – hála Szűcs tanár úr pedagógiai buzgalmának – felfogtam e kergeteg kategória igazi értelmét. Azt is láttam, hogy a „zsidó” szó jelentésváltozáson ment át Szűcs tanár úr óta: nemcsak rasszista tartalmakat görget, hanem szel-

Április 23. és 25. között Budapesten tartotta tavaszi ülését a német irodalom egyik legtekintélyesebb szervezete, a darmstadti nyelvi és költészeti akadémia. A Goethe Intézet és a Kollégium Budapest közreműködésével rendezett összejövetelen az akadémia tagjai magyar kollégáikkal közösen mutakoztak be a közönségnek. Eörsi István a rendezvényesorozat zárónapján olvasta fel fenti írását.

lemtörténeti finomságokat is magába szívott. Zsidózsídó a kritikai beállítottság, főként a tekintélyekkel szemben, továbbá az olyan értékrend, mely nem nemzetcentrikus; Szókratész, Erasmus és Diderot is zsidózsídó, az egész urbánus világkultúra az. Ha pozitívan definiálok a zsidózsídó, akkor azt mondom rá, hogy liberálibolsevik, ha negatívan definiálok, akkor azt mondom róla, hogy nem magyar és nem cigány. Am hogyha azt mondják valakiről, aki néhány nemzedék munkájának és a saját életének eredményeképpen magyarrá asszimilálódott, hogy nem magyar, akkor nem térhet ki a bevezetőben megfogalmazott kérdés elől: ha már egyszer asszimilálódott, hová asszimilálódhatok még?

A hetvenes évek közepén a Magyar Hírlap kulturális rovatvezetője, az állampárt tagja, akit bennfentes vélemények szerint a kommunisták a nyilas pártból igazoltak át, azzal a megjegyzéssel adta vissza egy tárcanovellámot, hogy lapja nem közölhet antiszemita írásokat. Hitetlenkedve bántamulom rá. Állta pillantásomat. „De hiszen én nem szeretem a zsidókat” – mondtam neki. Elvörösödött. „Kérlek, ez a magánügyed” – válaszolta. – „Várj egy picit” – mondtam –, még nem fejeztem be. Én nem szeretem a zsidókat. De a nem zsidókat sem szeretem.” Erre sarkon fordult és elbicegett. (Egyik lába fából volt, még most is hallom a kopogását. Ettől kezdve haláláig egyetlen soromat sem közölte.)

Visszagondolva erre a kis jelenetre, nyugtalanság fog el. Nem hessenthetem el a gyanút, hogy azért sértődött meg a rovatvezető, mert pontosan fejeztem ki magam. Se a zsidókat, se a nem zsidókat nem szeretem, mert nem így osztom fel az embereket. A magyarokat sem szeretem, meg a nem magyarokat sem. Ezt ő elviselhetetlennek találta. Zsidó jellegzetességnek, feltételezésem szerint. A megfogalmazásban rejltó iróniát pedig kétszeresen zsidónak érezhette. Zsidózsídónak, mondjuk így.

Amikor Konrád Györgyöt 1974-ben letartóztatták, felhívtam akkori barátomat, Csoóri Sándort, hogy kérje meg Illyés Gyulát: járjon közbe Kádárnál és Aczél Györgyrel Konrád érdekében. Csoóri újdonságként érte a pár napos hír. Cserében elmesélte, hogy előző nap letartóztattak a románok a Székelyföldön egy magyart, azt hiszem, éppen Kallós Zoltánt, a kiváló erdélyi folkloristát. Ő Kallós érdekében mozgósítja Illyést, én pedig mozgósítom Déry Tibort Konrád érdekében. Ez a munkamegosztás azt sugallta, hogy az erdélyi jogtörés a nép hátsába vág, tehát a mentés a népi írók becsületbeli ügye, Konrád letartóztatása ellenben – mondjuk így, finoman – urbánus vagy értelmiségi belügy, melyet urbánus vagy értelmiségi írónak kell ügyintéznük. Ma már kénytelen vagyok érteni, mi motiválta Csoórit: úgy vélte, hogy ők a magyarságról szállnak síkra, mi pedig – noha a sajtószabadság jobb korszakokban nemzeti követelés volt – pusztán emberjogi követeléseket hangoztatunk. Letettem a kagylót, és pokoli rosszkedv fogott el. Három évvel később Csoóri a népi írók közül egyedül aláírta a demokratikus ellenzék első közös deklarációját. A sugárzó erkölcsiségű Nagy László ezt mondta neki: „Köszönöm, fiú. Megmentetted a becsületünket.” Amikor arról Csoóri beszámolt nekem, valóság-gal kétségbeestem. Elvégre harmincnyolc állampolgár fejezte ki a magyar értelmiség becsületmentő szolidaritását a cseh-szlovák Charta-mozgalommal. Kiknek a becsületét mentette meg éppen Csoóri? Kikkel szemben mentette meg ezt a becsületet?

Anyai nagyanyám református nagyasszonyként élte le életét. Férje – a nagyapám – Engelsről Eörsire magyarosított, gazdatiszt volt Zala megyében. 1919-ben a spanyolnátha vitte el. Ami-

kor nagyanyámnak 1944. április 5-én fel kellett varrnia a sárga csillagot, összemert, megörbült, egyik napról a másikra megöregedett. December végén, a gettóba menet kétszer összerogyott a Jókai utcában, anyám és én támogattuk. Sikerült egy Klauzál utcai házban egy üres szobát találnunk. A másikban már lakott egy zsidó család. Fel akartunk tenni egy kanna vizet a sparherdre, amelyen már amúgy is rotyogott valami levesfésleg, hogy teát főzhessünk a nagyanyámnak, akit még mindig rázott a hideg. Erre a másik családból felmordult egy öregasszony, hogy az az ő sparherdjük. Mondtam neki, meg az anyám és a nagynénem is mondta, hogy csak vizet akarunk melegíteni a nagymama számára. Válaszképp az öregasszony üvöltöni kezdett, hogy erről szó sem lehet, ők jöttek korábban, az övék a sparherd. Azóta tudom, hogy az üldöztetés kellemetlen ugyan, de nem érdem, és az üldözött nem lesz okvetlenül jobb attól, hogy üldözik. Sőt, időnként egyenesen árt erkölcsöknek az állandó életvesztély.

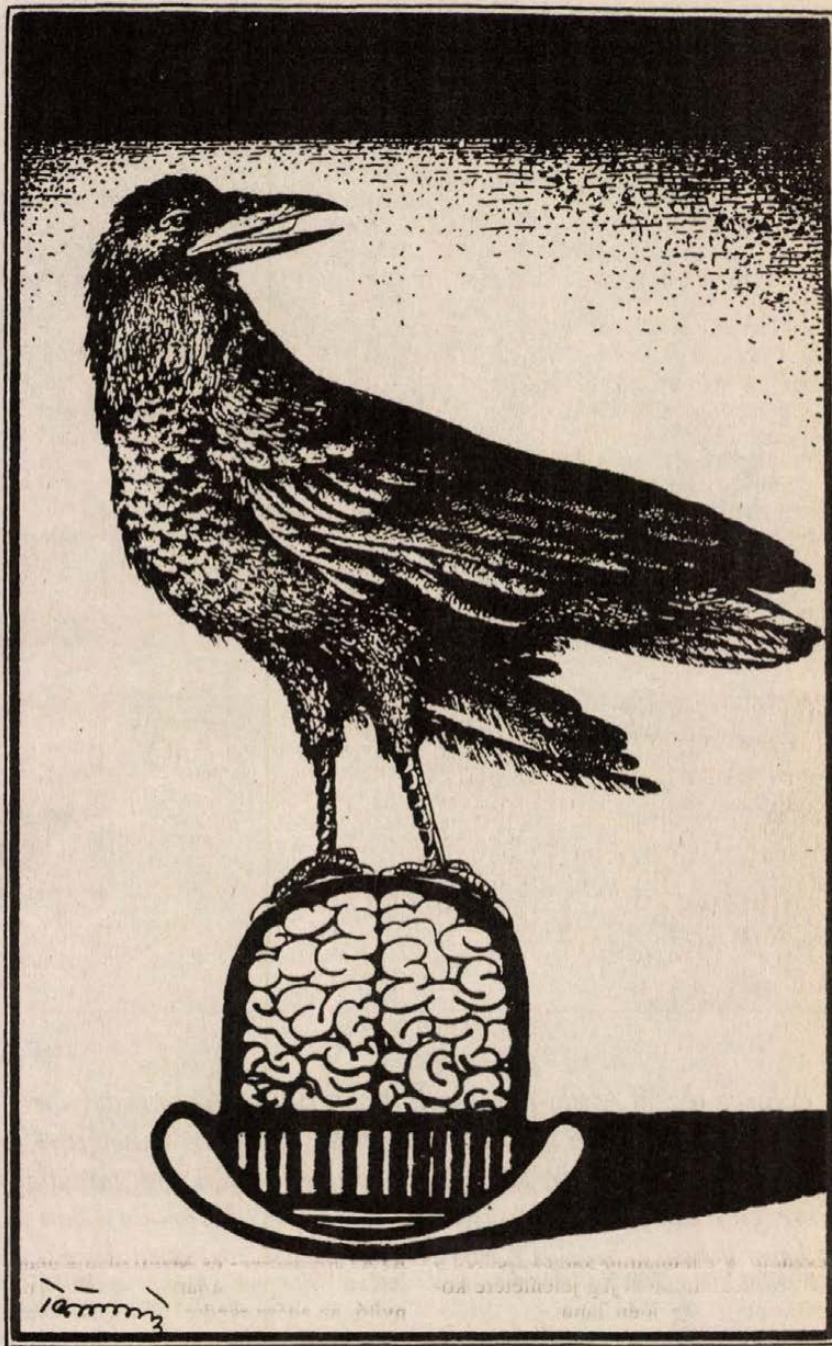
Az ostrom után visszatértünk a lakásunkba. Közben beköltözött oda hamis papírokkal egy felvidéki zsidó, aki ott vészelte át az ostromot. Egykettőre kiderült, hogy miközben mi a gettóban időztünk, ő ellopta a család ezüstkészletét, ékszereket, képeket, minden mozdítható értéket eltüntetett. Anyám feljelentette. Másnap beállított három civil ruhás nyomozó. Nem sokat vacakoltak a kihallgatással, hanem személyazonosságának megállapítása után egykettőre munkának láttak. Leütötték, majd réműletre addig rugdalták földön sivalkodó ügyfeleket, míg az el nem árulta, hogy hova dugta a szájrát. A nyomozók magukkal vitték. Ő véres arccal hátraszólt még anyámnak a küszöbről: „Nem szégyenlik magukat, zsidó jelent fel zsidót?”

Mindezekkel a régi történetekkel azt szeretném érzékeltetni, hogy mondatom, mellyel megbotránkoztattam a falábú-rovatvezetőt, milyen történelmi forrásvidékekre vezethető vissza. Ilyen történetekkel a homlokom mögött miért szeressem a zsidókat? És miért szeressem a nem zsidókat, például Szűcs tanár urat vagy a három verőlegényt? De ha a szeretet és a nem szeretet kategóriáival egyaránt nem tudom meghatározni hovatartozásomat, akkor milyen szempontok alapján keressem meg szerény személyem helyét az emberi közösségek zűrzavarában?

Nem könnyű kérdés ez. Kisgyerekkoromtól meg voltam győződve arról, hogy magyar vagyok, és aztán meghökkenően kellett tapasztalnom, hogy egy sárga szimbólummal megbélyegeznek, majd minduntalan meg akarnak ölni. Minthogy sohasem voltam vallásos, nem hittem, hogy ennek vallási okai vannak. Egyébként sem foglalkoztattak szerencsére a probléma teológiai vonatkozásai, mert akkor talán már nyolcéves koromban értesültem volna Serédi Jusztinián hercegprímásnak, a magyar katolikus egyház fejének a második zsidótörvény vitáján elhangzott felsőházi beszédéből arról, hogy az egyház nem tulajdonít a keresztény szentségének vér- és fajtalakító hatást. Vagyis a megkeresztelt zsidók túlvilági üdvösséget remélhetnek ugyan, de állami szempontból továbbra is nyugodtan diszkriminálhatók. Ez a logika egészen az elgázostás tudomásulvételéig vezet, hiszen az üdvözülés esélyeit a krematórium transzszubsztanciáció sem befolyásolja, a halálépezet működtetői csak vér- és fajtisztításra törekcsenek. A zsidók megkeresztelését a hercegprímás a krisztusi hagyomány részének tekintette, hiszen – mint mondta – ezt az apostolok is megcselékették. Gáspár Zoltán, a kitűnő publicista már 1939-ben felhívta a figyelmet e kifejezés mögött rejlő őszintétlenségre, arra, hogy az apostolok nemcsak kereszteltek zsidókat, hanem maguk is azok voltak. Egyébként engem is megkereszteltek 1944-ben, de én nemcsak vér- és fajtalakító hatást nem tapasztaltam, hanem a szentség lélekálakító szerepét sem. Ugyanis már tizenhárom éves koromban teljesen mindegy volt nekem, hogy zsidó vagy keresztény istenben nem hiszek-e.

A háború után úgy próbáltam tenni, mintha mi sem történt volna. Reményimet magyar ifjúként a kommunizmusba vettem, és meg voltam győződve arról, hogy magyarságom, melynek kulturális hozadékát szenvedélyesen szerettem, harmonikusan bimbózhathat a kommunista világnézet nemzetközi víziójának határai között. Aztán ráébredtem arra, hogy amit kommunizmusnak hittem, az gát-

Zsidó zűrök – általános zavarok

TETTAMANTI BÉLA RAJZA

lástalan osztálydiktatúra, a „nemzetköziség” szó pedig szovjet csizmatalpakat és szuronyokat jelent. 1956-ban fellázdadt ez ellen, a többi magyar ifjúval együtt, és bátor magyar ifjúként bevonultam a börtönbe, ahol a foglyok egy része, elsősorban a középosztály idősebb képviselői, ismét nekem szegezték a vér- és fajtisztítás népi-nemzeti követelményeit.

Minthogy nem önéletrajzomat óhajtom elmesélni, dobantok egyet és felemelkedem az elvi magaslatok fellegeibe. Rá kellett ébrednem arra, az első magyarországi zsidótörvényről az első szabadon választott magyar kormány uralmi időszakáig többször is, hogy vallási, faji és nemzeti hovatartozásom tekintetében szakadatlan, bár változó töltésű és erősségű ellentmondás feszül gondolkodásom és helyzetem között. Hiába erősködöm, hogy vagyok, aki vagyok, ha a közvélemény vagy ennek jelentős része másnak tart engem, mint én magamat. Identitásunkhoz ugyanis hozzátartozik az is, hogy mások miként ítélnék meg. Mivel azonban én még kevésbé fontos kérdésekben sem szívesen igazodom mások nézeteihez, egyszerre kell eltávolodnom saját eredeti felfogásomtól és mások rólam alkotott véleményétől. Említett könyvemben ezt úgy fejeztem ki, hogy sem a magyarokhoz, sem a zsidókhoz nem óhajtok asszimilálódni – ez utóbbiakhoz egyébként is csak az üldöztetés szolidaritása köt. A zsidóság kultúrájából csupán a Biblia hatott rám, de ez sem mint hitforrás, hanem körülbelül úgy, ahogy a homéroszi eposzok. A zsidó állam nacionalizmusát és rasszizmusát éppúgy rühellem, mint minden egyéb nacionalizmust és rasszizmust. Az ortodox zsidó fundamentalizmust pedig, a többi vallási fundamentalizmussal együtt, az emberi együttélés legveszélyesebb és legviszolyogtatóbb ellenségei között tartom számon. Mire törekedhetek tehát? Arra, hogy legyek magyar, nyelvi elkötelezettségem folytán, továbbá legyek zsidó, de csak az antiszemita szemében, egyébiránt pedig kizárólag Eörsi Istvánhoz próbáljak igazodni. Vagyis törekedem a bennem rejlt potenciális **cörsiistvánság** lehetőség szerint maximális megvalósítására.

Az ilyen magatartáshoz irónikus szemlélet szükségeltetik. Az irónia segítségével szembevitjük önmagunkról kialakított elképzeléseinket azzal a képpel,

amelyet mások alakítanak ki rólunk. Az irónia persze – Platónól Voltaire-en át Thomas Mannig és Brechtig példák légiója bizonyítja – nem zsidó tulajdonság, de a zsidó származású értelmiségiek objektív situációjára kényszerítő erővel fejleszt ki ezt azokból, akik erre hajlamosak. És mivel eszmészegény korszakban élünk, melynek szellemi kipárolgását Heine definícióértékű kifejezésével élve a „fizetőképes morál” biztosítja, az irónia képessége eligazít egy olyan erkölcsi rendben, mely kicsinyességét szemforgató módon szociális és vallási eszmék mögé bújtatná. A komikum behatol a tragikum térfelére és viszont. Az irónia ugyanis az ellentéteket nem szünteti meg, hanem egymásba oltja őket, és így mutatja meg a képzeltet és a valóságot, az eszközök és a célok, az érdekek és értékek kölcsönös, bonyolult, mulatságos és iszonyatos meg nem felelését.

Az érzék az irónia iránt olyan adomány tehát, melyet serkent az abszurd diszkrimináció. Minél esztelenebb üldöztetést kell elszendvednie az áldozatnak, annál érzékenyebben regisztrálja a sorsát meghatározó Nagy Hazugság tüneteit és okait. Ha túléli a procedúrát, akkor arra is van esélye, hogy érzékenységet kiterjessze más üldözött és elnyomott embercsoportok sereleimre. Elvégre a nemzeti, a vallási, a faji, a világnézeti, az ösztönéletből fakadó kisebbségek diszkriminációja egy töről fakad. És hadd soroljam ide, némi nagyvonalúsággal, a földi javakból kismizített többség diszkriminációját, a legalizált szociális jogfosztást is. Épp ma este, fél órával e sorok írása előtt, éhen haló szudáni csöppségeket röpitett be a televízió a szobámba: közülük néhányan erőlködve szívták anyjuk lógó, üres emlőjét. Allen Ginsberg azért üvöltözött a harmadik világ nyomora, a vietnami háború vagy a néger jogfosztottsága ellen, mert fiatal korában megbélyegezték homoszexuális hajlama miatt. A megaláztatások érzékenyítő tették a megaláztatás minden formája iránt. Én magam is szerencsémnek érzem, hogy bőromon ismertem meg a történelem legátfogóbban megszervezett üldöztetési hadjáratát. Jó ember nem lettem ettől, de legalább az a veszély nem fenyeget, hogy vállrándítva vegyem tudomásul a fanatizmusok tombolását és a nyomor világméretű tönnyerését.